

סקירת ספרים

ייצוגי מורים בתקשורת הישראלית

ארנת טורין, תל אביב: מכון מופ"ת, 2014, 310 עמודים

אריה קיזל*

בראשית שנות האלפיים, כאשר גמלה בארנת טורין ההחלטה לערוך מחקר מקיף על ייצוגי מורים בתקשורת הישראלית, היא עבדה כמורה למדעי החברה בבית ספר תיכון וכמדריכה פדגוגית במכללה האקדמית לחינוך גורדון, שניהם בחיפה. המניע הראשוני למסע הארוך היו שתי כתבות, האחת בעיתונות המודפסת והשנייה בטלוויזיה. בפתח ספרה **ייצוגי מורים בתקשורת הישראלית** היא כתבה כי שני הטקסטים הדירו שינה מעיניה במשך כמה לילות שבהם ניהלה ויכוח עקר, רווי עלבון ומרירות, עם עצמה. הטקסט הראשון היה כתבת תחקיר בעיתון **הארץ** על שוק הצגות הילדים בישראל. מדברי המרואיינים עלה כי כדי לשווק את ההצגות הן צריכות לקלוע לטעם המורים המשועבדים לנושא המרכז השנתי, ומגויסים למטרות דידקטיות, ולכן מאבדות את ערכן האמנותי. דיוקן המורים שעלה מהכתבה היה של "עבד כי ימלוך" – ציבור נבער אשר הכוח שבידו משחית את איכות התאטרון בישראל. הטקסט השני הייתה כתבת טלוויזיה בתכניתו של אמנון לוי על רמת הידע הכללי של פרחי ההוראה; רמת התשובות שהתקבלו מסטודנטיות באחת המכללות בתל אביב הייתה מביישת. בעקבות שני הטקסטים החלה טורין, היום ראש החוג לתקשורת במכללת גורדון לחינוך, "לארוב" לייצוגי מורים בתקשורת. מארב זה התפתח לעבודת דוקטור בהנחיית דפנה למיש.

הספר מבוסס על עבודתה בחקר התמורות בייצוג מורים בתקשורת הישראלית לאורך זמן. לשם כך בחרה טורין בשלושה שדות מרכזיים לניתוח דמותם של מורים: קולנוע, טלוויזיה ועיתונות. הקולנוע שימש אותה לבחון את התמורות בדיוקן משלח היד ולעיון במשמעויותיו הסמליות. שדה הטלוויזיה –

* ד"ר אריה קיזל (akizel@gmail.com) הוא ראש החוג ללמידה, הוראה והדרכה בפקולטה לחינוך באוניברסיטת חיפה וראש הוועדה הישראלית-גרמנית לחקר ספרי לימוד.

בשל השימוש האינטנסיבי בסטראוטיפים בקומדיות – שימש לבחינת ההבניה המגדרית של ההוראה והקשר בין ייצוגי נשים לייצוגי מורים. הסיקור בעיתונות המודפסת, במיוחד זה של מאבקי שכר, שימש לבחינת הנרטיב של שבתות מורים ואופני המסגור של נשים עובדות ומאורגנות. המחקר שילב בין ניתוח תוכן כמותי לאיכותני, בדגש על האחרון.

המחקר שלפנינו שופך אור על האופן שבו רבים מאתנו רואים בישראל את המורים: נלעגים, קצת אינפנטילים, חובבי שבתות וקורבניים. אמנם ישנם מורים רבים במערכת אשר קונים יום-יום את התדמית הזו בשעות רבות של אי עמל על בניית דיאלוג רלוונטי עם תלמידיהם, ולא מעט מורים הפכו את השיח הקורבני לנרטיב המוביל של העשייה שלהם, אבל עדיין הדו"ח המחקרי שהניחה טורין לפתחנו הוא מאיר עיניים (או מחשיך עיניים, תלוי במתבונן) וראוי לדיון ציבורי רחב. דיון זה צריך להיפתח במיוחד לנוכח התחושה של רבים מהמורים כי הם מוצפים כל תקופה בדרישות המעסיק (שהרי הם מזמן לא מורים אלא "עובדי הוראה") למלא אחר "רפורמה" כזו או אחרת, שקרית יותר או פחות.

ואכן, טורין מציינת כי "הייצוגים הסמליים בדרמה ובחדשות אינם מנותקים מן השיח המתקיים בחברה הישראלית ביחס למורים. טענה שכיחה היא כי דור המורים הולך ופוחת וכי בראשית ימי המדינה היו המורים אליטה אינטלקטואלית המחויבת למקצועה באופן העמוק ביותר ואילו היום מאיישות את הכיתות נשים שבחרו במקצוע או כבירת מחדל לאחר שלא התקבלו לחוגי לימוד יוקרתיים יותר או מטעמי נוחות: ריבוי ימי חופשה ו/או משכו הקצר של יום העבודה" (עמ' 16). טורין מוסיפה: "בין השאר משקפת טענה זו את המוסר הכפול בחברה ביחס לעבודת נשים. אישה זכאית להגשים את עצמה בשוק העבודה אבל הטיפול בבית ובמשפחה נשאר בתחום אחריותה [...] בגישה זו מקופלת גם העמדה שנשים הינן קורבנות המהפכה הפמיניסטית ששלחה אותן לעבוד, הרחיקה אותן ממשיתן האותנטית ו'סיבכה' את חייהן בצורך ללהטט בין קריירות כפולות" (שם). בשנים האחרונות חל שיפור קל בפנייה של נשים איכותיות וגם גברים איכותיים (ראוי לקיים מחקר על האופן הייחודי שבו הם מיוצגים ומולעגים) להוראה. זו עובדה מעודדת, לצד השיפור שחל בשיח המורים האיכותיים בישראל, בעיקר בעקבות שבתות המורים והמחאה של 2011 אשר הביאה עמה לעין התקשורתית מורים ומורות ראויים וראויות, שאנו יכולים להתגאות בהם. המאבק של מורי האזרחות לתמיכה במפמ"ר

(מפקח-מרכז) שפוטר, אדר כהן, חשף גם הוא פנים חדשות ורעננות של דור רענן, מודע לעצמו, לא קורבני ופתוח לדיאלוג.

נוסף על הדוגמאות הרבות שבמחקר, אשר נותחו ביד אמן ובסופן מסקנות קשות, עולה כי דווקא באחרונה, בעשור הראשון של שנות האלפיים, העמיד הקולנוע הישראלי תמונה חריפה של ניכור בין מורים לתלמידים. בשלושה סרטי קולנוע שיצאו לאור ב-2003 וזכו להערכה – **האסונות של נינה**, **הכוכבים של שלומי וכנפיים שבורות** – הצטיירו המורים כנושאי דברו של הממסד וכמפעיליה של דכאנות, לעתים יום-יומית. "גם בסרטים ישראלים בולטים נוספים מאותה התקופה מצטייר בית הספר כמוסד ששליחיו אינם רוצים או אינם מסוגלים לתמוך בתלמידיו", כתבה טורין (עמ' 15). וכאמור, תמונה זו היא עכשווית ואינה בבואה של תקופת הקמת המדינה או העשורים שלאחריה, כאשר מערכת החינוך ראתה עצמה כמגויסת להגשמת מטרות "בניית האומה".

טורין סבורה כי בישראל לא התפתחה כלל סוגה (המוכרת בארצות הברית) של הצגת "המורה הטוב". זהו אותו "סופר מורה" (Super Teacher) המתעמת עם המערכת למען תלמידיו ומוביל אותם להישגים. היא מנתחת את הסיבות לכך באופן נרחב ומעמיק, אשר עיקרן משבר החינוך שבו נתונה החברה הישראלית בעשורים האחרונים, ואשר בא לידי ביטוי בכישלון במבחנים בין-לאומיים ופנימיים, בפערים לימודיים בין תלמידים על רקע הבדלי לאום, מוצא, מקום מגורים ומעמד חברתי, בירידת הביקוש ללימודי הוראה ובהשתלבות סטודנטים להוראה במקצוע, בעזיבת מורים חדשים את בתי הספר בשנים הראשונות לעבודתם, בתחלופת שרי חינוך, בתשתיות עלובות ובאלימות רבה בבתי ספר, וגם בדור המורים שאינו משמש כבר אליטה אינטלקטואלית המחויבת למקצועה באופן העמוק ביותר.

בניתוח שלה היא מעניקה מקום נרחב לפיחות במעמד המורה שניכר לא רק בזלזול המופגן כלפי מורים, אלא גם במדדים קשים כמו שכרם, התרופפות הקשר של המורים עם האליטות הפוליטיות, כניסת שכבות מוחלשות לציבור המורות, אופיו המשתנה של המקצוע, כמו היעדר פרופסיונליזם, החרפה של סתירות ומתחים פנימיים בהגדרת התפקיד במקביל להתגברות הביקורת הציבורית ושקיעת מעמד המורה גם כתוצאה מהפמיניזציה שלו. המחקר, לפיכך, חושף יחסי כוחות חברתיים שבמסגרתם ייצוג המורים משמש נקודת התלכדות של כמה עולמות תוכן: ייצוגים של מורים הקשורים למעמד של

ידע והשכלה, למטפורות של סמכות רוחנית, לתפיסות של הנהגה, של מרות, של ממסד ומדינה ומוסדות חברתיים נוספים.

המחקר סוקר את הפוליטיקה של ייצוג המורים, דמויות המורים בקולנוע הישראלי (משנות השלושים והארבעים ועד שנות האלפיים), דמויות מורים בקומדיות טלוויזיוניות ומורים בחדשות העיתונות, תוך דגש מעניין על שביתות המורים לכל אורך שנות קיומה של המדינה. בסיומו קובעת טורין כי "בסך הכל וחרף השינוי המהוסס לטובה במחצית השנייה של העשור הראשון של שנות האלפיים – דמותם של המורים בכל אופנויות הביטוי שנסקרו במחקר היתה נלעגת ושלילית. בבחינה מדוקדקת עולה כי האופי השלילי של המורים המשותף לשלושת שדות המדיה נבנה בין השאר ממוטיב חוזר של 'אין תוכם כברם' ומיצירת רושם של רמייה ואחיזת עיניים שמעוררת דמויות המורים" (עמ' 255).

קודם לפרסום הספר ערכה המחברת בשנים האחרונות הרצאות רבות בנושא "דמות המורה בתקשורת הישראלית", ובהן שטחה את הסטראוטיפים של מורות בקולנוע, בטלוויזיה ובעיתונות. היא שבה ונתקלה בתגובה שכיחה: "זה לא סטריאוטיפ – זו האמת". במחקרה כתבה כי התחושה בקרב הציבור שהסטראוטיפ של מורים הוא אמת, ראוייה לבחינה ולמחקר. היא שאלה אם הרצאות דומות על ייצוגים של שוטרים או של רופאים היו זוכות לתגובות דומות, ומדוע משוכנע הציבור בישראל כי הסטראוטיפ של מורות מסולף פחות מזה של קבוצות עובדים אחרות.

אני מבקש לקבל על עצמי את האתגר הקטן של תשובה לשאלה זו, אבל לפני כן נשאלת השאלה מדוע אין דימויים כאלה גם על חיילי צה"ל, והתשובה לכך ידועה. הציבור הישראלי אוהב את צה"ל ופחות מחבב את מערכת החינוך. מנגד, הוא רוחש הערכה גבוהה למערכת הרפואה ולא מזלזל במערכת המשפט. כאן טמונה חלק מהתשובה – גם המערכות הציבוריות והתדמית שהן יוצרות לעצמן מתגלמות מאוחר יותר בסטראוטיפים.

לגופו של ענין, המורות בישראל מוכרות היטב לא רק לתלמידים אלא גם להורים. דרך התנהגותן, טון דיבורן, גובה טון דיבורן, עומק או דלות שפתן ותוכן דבריהן הוא נושא לשיחות יום-יומיות בבתי התלמידים. רבים מהתלמידים מחקים את מוריהם ומורותיהן באופן מדויק למדי, מעניקים מקום נרחב לדברים שהם אומרים (אף כי חלק מהמורים לא סבורים כי מעניקים להם מקום

כבוד שכזה משום שהם עצמם לא מעניקים לעצמם ולעיסוקם מקום כבוד שכזה). זו הסיבה המרכזית לכך שהסטראוטיפ של המורים מקובע. יותר מכך: רבים מההורים פוגשים את המורים לעתים קרובות למדי (באספות הורים, בימי הורים, בשיחות הורים, בטיולים ובמסיבות). הם מתרשמים, ולעתים קרובות באופן לא מרשים במיוחד, מהדרך שבה המורים מציגים את עצמם, רוחשים כבוד דל מאוד לעיסוקם, לבית הספר שבו הם עובדים, מגלים ידע עולם שטחי ולעתים אינם מכבדים את התלמידים וגם את הוריהם. זו כמובן הכללה, וככל הכללה היא סובלת מבעיות, אבל זו התשובה שיש להציע לתהיות שמעלה טורין בספרה. עבודה רחבת היקף של המורים על תדמית מקצועם, על הכבוד שהם רוחשים לו, על המורים הלא ראויים שקיבלו קביעות ונותרו במערכת (ונדרש לאתגרן להשתפר או להיפרד מתלמידיהן) ועל השיח בחדר המורים, שעליו כבר עמדתי במקום אחר (קיזל, 2012), היה מועיל מאוד לשיפור תדמיתם. זאת, כמובן, במקביל לצורך בשיפור דחוף בשכרם ובתנאי עבודתם של המורות והמורים. לצד דברים אלה יש להפנות את תשומת הלב לכך שעיצוב התדמית (לא הסטראוטיפ) של המורים במשך שנות קיומה של המדינה הושפע אכן מהלעגתם ומהיחס החברתי (וגם של קובעי מדיניות החינוך) אליהם, אבל גם (וייתכן שאולי בעיקר) מאופני הייצוג של המורים את עצמם באמצעות ארגוני המורים, השיח שהתפתח בחדרי המורות, ההערכה שהתלמידים רחשו (או לא רחשו, ולעתים בצדק) למוריהם וביצועיהם של המורים (כן, המורים גם מבצעים דבר מה בכיתה: דיאלוג, דיון, רמת שיח, ומביאים או לא מביאים להישגים). במילים אחרות, לאחר שנים שבהן היבטנו (בצדק) על האופן שבו מעמד המורה הובנה על ידי הגורמים החיצוניים (המדינה, השכר, המדיה ואחרים), יש טעם כעת להפנות את הזרקור גם לאופן שבו מעמד המורה הובנה (וממשיך להיות מובנה) על ידי המורים עצמם (על ידי האופן שבו הם מדברים על מקצועם, על האופן שבו הם מדברים אל תלמידיהם, על האופן שבו הם מדברים אל המורים החדשים, על האופן שבו הם מתייחסים אל המנהלים ולאופן שהם מדברים על ההורים ואל ההורים וגם נכונותם לקבל באופן פתוח ביקורת כמו זו הנכתבת כאן או הנאמרת פעמים רבות על ידי ציבור התלמידים, ההורים וגם המנהלים ולעתים אף מצד עמיתים ועמיתות מודעים ומודעות וגם מודאגים ומודאגות בחדר המורים). נקודת מבט זו תרענן את האופן שבו אפשר יהיה לשפר את מעמדם של המורים (קודם לכול וראשית כול בעיני עצמם). חדרי מורים שהחלו בשיח הבנייה הזה נפרדים מהקורבנות ומהמעמד הקורבני התמידי וקיבלו אחריות למעמד המורה. אני משוכנע (וגם יודע)

כי חדרי מורים אלה זוכים להערכה בקהילותיהם ובקרב ההורים והתלמידים שמקיימים עמם דיאלוג
חינוכי ודיסציפלינרי שוטף.

רשימת המקורות

קיזל, א' (2012). "השיח הקורבני של המורים בישראל". **פנים**, 59, עמ' 10–19.